

סמיכת גאולה לתפילה

הרב סעדיה חבר

ראשי פרקים:

- הקדמה והצגת הסוגיות
- מקור הדין
- אופי הדין
- מה עדיף – תפילה מעומד או סמיכת גאול"ת?
- היקף הדין
- סמיכת גאולה לתפילה - ערבית
- גדר הדין
- שני דינים בדין סמיכת גאול"ת - הסבר הגר"ד סלובייצ'ק
- סיכום

הקדמה והצגת הסוגיות

במאמר זה נעסוק בדין סמיכת גאולה לתפילה (גאול"ת). אנו נבחן את אופיו של דין סמיכת גאול"ת לאור מס' סוגיות ומחלוקות ראשונים.

במסכת ברכות ישנן שלש סוגיות מרכזיות העוסקות בעניין זה:

- מחלוקת ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי ביחס לתפילת ערבית¹.
- סמיכת גאולה לתפילה של מנהג התיקין².
- האם דין סמיכת גאול"ת נדחה מפני דין תפילה מעומד³.

במהלך המאמר נברר את אופי הדין וגדרו לאור סוגיות אלו, תוך שזירת המחלוקות השונות לשאלת יסוד המוליכה את כולן.

מקור הדין

מקור הדין עפ"י הירושלמי:

למעשה, בסוגיות הבבלי אין התייחסות מפורשת לשאלת מקור הדין. לעומת זאת, בירושלמי⁴ מופיעות שתי התייחסויות למקור הדין (כאסמכתא לדין):

¹ ברכות ד':
² ברכות ט':
³ ברכות ל':
⁴ פ"א ה"א.

שלש תכיפות הן תכף לסמיכה שחיטה תכף לנטילת ידים ברכה תכף לגאולה תפילה תכף לסמיכה שחיטה וסמך ושחט תכף לנטילת ידים ברכה שאו ידיכם קדש וברכו את ה' תכף לגאולה תפילה יהיו לרצון אמרי פי מה כתיב בתריה יענך ה' ביום צרה.

בהמשך מובאת שם בסוגיה התייחסות נוספת :

א"ר אמי כל מי שאינו תוכף לגאולה תפילה למה הו' דומה לאוהבו של מלך שכא והרתיק על פתחו של מלך יצא לידע מה הוא מבקש ומצאו שהפליג עוד הוא הפליג.

למעשה, שתי ההתייחסויות הללו מהוות שני מקורות שונים לדין סמיכת גאול"ת. מניתוח שני המקורות המובאים לעיל, עולים ההבדלים הבולטים ביניהם:

א. המקור הראשון לומד זאת מפסוק ("יהיו לרצון אמרי פי ...") וסמך ליה "יענך ה' ביום צרה"), מה שאין כן ר' אמי שדבריו הם נטולי פסוק.

ב. מהמקור הראשון המשווה סמיכת גאול"ת לשתי תכיפות אחרות (סמיכה-שחיטה; נטילת ידיים- ברכה) אנו שומעים מימד של חובה בדין זה. לעומת זאת, ר' אמי במשל המלך ופתחו מדבר על כדאיות. הגאולה היא כמו דפיקה בדלתו של המלך. כדאי לו לאדם לסמוך תפילה לגאולה ולא להחמיץ את שעת הכושר כשהמלך כבר עומד בפתח.

העולה מניתוחינו הוא שניתן להעלות שתי דרכים בהבנת דין הסמיכה בין גאולה לתפילה: **דרך א'** – דין חובה. לא ניתן להתפלל ללא הקדמת גאולה. לא ניתן לבקש בתפילה לפני אמירת השבח של ק"ש וברכותיה. הגאולה היא כעין 'כרטיס כניסה חובה' המאפשר לנו לבקש מאת המלך.

דרך ב' – דין רשות או מעלה. כדאי לאדם לנצל את מעמד ק"ש וברכותיה על מנת לבקש מיד בתפילה.

פירוש רש"י למקור הדין:

רש"י⁵ מתייחס לדברי הירושלמי באופן אחר:

וסמיכת גאולה לתפלה רמזה דוד בספר תהלים, דכתיב ה' צורי וגואלי (תהלים י"ט), וסמך ליה יענך ה' ביום צרה (תהלים כ'), ואמרינן בברכות ירושלמי (פרק א'): מי שאינו סומך גאולה לתפלה למה הוא דומה - לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך, יצא המלך

⁵ ד"י: ד"ה יזח הסומך'.

ומצאו שהפליג - אף הוא הפליג, אלא יהיה אדם מקרב להקדוש ברוך הוא אליו, ומרצהו בתשבחות וקילוסין של יציאת מצרים, והוא מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו.

מדברי רש"י עולה כי הבין את דברי הירושלמי כמקור אחד. המוקד הוא הלימוד מן הפסוק. גם הפסוק וגם המשל באו לבטא את אותו רעיון - מימד של חובה בסמיכת גאול"ת. רש"י הבין שהמשל בא לבטא עזות בלתי מותרת כלפי המלך. אין להטריח את המלך לבוא אל הפתח לשווא. לשון רש"י מדוקדקת מאוד: "ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו". ישנה חובה לתבוע צרכים אחרי הגאולה, זו לא רק המלצה.

פירוש החכמת שלמה בדברי הירושלמי:

החכמת שלמה על השו"ע⁶ הבין את הירושלמי באופן אחר מהבנת רש"י. המוקד בירושלמי הוא המשל ולא הפסוק. המשל בא לבטא מעלה המיוחדת לאנשי סגולה. וכה הם דבריו:

דהנה הצורך כזה הוי מטעם הירושלמי כמשל לאוהבו של מלך שדפק על פתחו של מלך יצא המלך לדעת מה הוא מבקש וכו'. אם כן זה אינו שייך רק במי שאוהבו באמת וחשוב בעיניו, ותיכף כשדופק המלך יוצא לקראתו מיד בעצמו שייך הטעם. אבל במי שאינו אוהבו אין המלך יוצא לקראתו תיכף בדפקו רק ממתין עד שיצעק ויתמקמק, וגם אם יוצא (=המלך) אינו יוצא רק שולח שליח וכדומה. וכן הוי בו יתברך... אם כן יחידי סגולה מבני עלייה הם זוכים שבעודם מזכירין השבח תיכף יצא הוא יתברך בעצמו לקראתו, אבל ההמון עם אינו זוכין לכך שייצא הוא יתברך מיד קודם התפילה וגם אחר כך הלואי שיתקבל תפילתם ע"י מלאך ואם כן באלו לא שייך הטעם של צורך גאולה לתפילה. ולפי זה אף בצדיקים הגדולים כיון שהם צריכים ענווה יתירה, ומשה רבינו עליו השלום יוכיח, איך יעשו עצמם לאוהביו יתברך להעריך עצמן למעלה כזו ואיך לא יחושו ליוהרה ח"ו לסמוך גאולה לתפילה. ולכך לולא שהוא יתברך חפץ לא היו רשאים לעשות כן בכוונה רק שהוא יתברך חפץ בכך...".

על פי הבנת החכמת שלמה, דין סמיכת גאול"ת אינו דין חובה, אלא להיפך - מדובר במעלה רוחנית הנובעת מקרבה ברמה מאוד גבוהה למלך. לא כל אדם נמצא במעלה כזו ואפילו לא צדיקים גדולים. לעם ישראל ישנו 'היתר' מיוחד על פי בקשתו של הקב"ה לסמוך גאולה לתפילה.

⁶ חכמת שלמה, ס"י קי"א סעי' א'.

שאלת היסוד – צורך תפילה או צורך גאולה:

נראה ששתי ההבנות האפשריות בדברי הירושלמי פותחות פתח לשאלת היסוד המרכזית בסוגיה: האם זהו דין בסמיכת גאולה לתפילה (צורך התפילה - כפי שעולה מן הפסוק), או שזהו דין בסמיכת התפילה לגאולה (צורך הגאולה - כפי שאפשר שעולה מן המשל המובא בירושלמי). האם זהו דין בתפילה או דין בגאולה? אפרירית, ניתן לתלות ולומר, בשלב זה, שאם זהו דין בתפילה הרי זהו דין חובה, ואם זהו דין בגאולה הרי שזוהי המלצה או רשות.

אופי הדין

רשות או חובה – מחלוקת תוס' והרמב"ן:

מן הסוגיא בדף ט עמ' ב' עולה שאלה משמעותית הנוגעת לאופיו של דין סמיכת גאול"ת. הגמ' שם עוסקת בתפילת ותיקין:

דאמר ר' יוחנן ותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפילה.

בהמשך מביאה הגמ' מימרות נוספות בשבח תפילת הותיקין:

העיד ר"י בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים כל הסומך גאולה לתפילה אינו ניזוק כל היום כולו.

ר' אלעא מעיד על אחיו:

אדם גדול הוא ושמח במצוות זימנא חדא סמך גאולה לתפילה ולא פסיק חוכא מפומיה כוליה יומא.

משתי מימרות אלו (ובעיקר מן האחרונה) משתמע לכאורה שדין סמיכת גאול"ת אינו חובה אלא רק מעלה או רשות, אלא שנחלקו בדבר הראשונים: הרמב"ן במלחמות כותב שדין סמיכת גאול"ת הוא רק מעלה, כפי שאכן משתמע מן הגמ' הנ"ל.⁷

התוס' סובר כי ודאי שדין סמיכת גאול"ת הוא חובה גמורה. המעלה הנזכרת בגמ' היא ביחס לסומך גאול"ת בזמן הותיקין.⁸

⁷ מלחמות ה' (בי). מדפי האלפס.
⁸ תודי"ה כל הסומך (ט).

שיטת הראב"ה:

לראב"ה⁹ דרך אחרת בפרשנות הסוגיא הנ"ל. לראב"ה, ישנם שני דינים בסמיכת גאול"ת:

א. שלא לדבר ביניהן.

ב. שלא להפסיק אפילו בשתיקה ביניהן.

הדין הראשון הוא ודאי חובה, ואילו הדין השני הוא מעלת חסידות של ותיקין הנזכרת בסוגיא שם. דרכו של הראב"ה שונה מן התוס' פרשנית אך זהה לו למדנית. דין סמיכת גאול"ת הוא ודאי חובה. נראה בעליל, שמחלוקת תוס' - רמב"ן תלויה בהבנת מקור הדין. התוס' ודאי הבין שעל יסוד הפסוק המובא בירושלמי תקנו חז"ל דין חובה. לעומת זאת, הרמב"ן יפרש שזוהי רק עיצה או המלצה טובה, כפי שבארנו לעיל בהבנת המשל המובא שם.

מה עדיף – תפילה מעומד או סמיכת גאולה לתפילה?

נחלקו התנאים והאמוראים¹⁰ האם דין סמיכת גאול"ת נדחה מפני דין אחר – תפילה מעומד :

אבוב דשמואל ולוי כי הוו בעו למיפק לאורחא הוו מקדמי ומצלי, וכי הוה מטי זמן קריאת שמע קרו. כמאן; כי האי תנא - דתניא: השכים לצאת לדרך - מביאין לו שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגילה וקורא בה, וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא. השכים לישב בקרון או בספינה - מתפלל, וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא; רבי שמעון בן אלעזר אומר: בין כך ובין כך קורא קריאת שמע ומתפלל, כדי שיסמוך גאולה לתפלה. במאי קמיפלגי? - מר סבר: תפלה מעומד עדיף; ומר סבר: מסמך גאולה לתפלה עדיף. מרימר ומר זוטרא הוו מכנפי כי עשרה בשבתא דרגלא ומצלו, והדר נפקי לפרקא. רב אשי מצלי בהדי צבורא ביחיד מיושב, כי הוה אתי לביתיה הדר ומצלי מעומד. אמרי ליה רבנן: ולעביד מר כמרימר ומר זוטרא! - אמר להו: טריחא לי מלתא. - ולעביד מר כאבוב דשמואל ולוי! - אמר להו: לא תזינא להו לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי.

העולה מן הגמ' הוא שמחלוקת ת"ק ורשב"א בעניין המשכים לדרך בשאלה זו היא: שת"ק סובר שמתפלל (כדי להתפלל מעומד) ואח"כ קורא קריאת שמע, ורשב"א סובר שקורא ק"ש

⁹ ראב"ה ברכות סי' כ"ה.
¹⁰ בברכות ל'.

ואח"כ מתפלל (ואפילו מיושב). לדעת ת"ק סמיכת גאול"ת אינו חובה, ואילו לר' שמעון בן אלעזר הוא דין חובה שאינו נדחה לעולם¹¹.

אבוה דשמואל פסק לדינא כת"ק. מדעת מרימר, מר זוטרא ורב אשי משמע שלא פסקו כת"ק.

התוס' והרמב"ם לשיטתם פוסקים שסמיכת גאול"ת עדיף (לא כאבוה דשמואל). משמעות הפסיקה היא שסמיכת גאול"ת הוא בודאי חובה. הרא"ש מביא בשם ר"ח שהלכה כאבוה דשמואל ונראה שסבר שזהו דין מעלה.

היקף הדין

נחלקו האור זרוע והבית יוסף האם בשבת ויר"ט ישנו דין סמיכת גאול"ת. לדעת האור זרוע¹² כיון שמקור הדין קשור לפסוק "יענך ה' ביום צרה", ושבת ויר"ט אינם ימי צרה, הרי שלא שייך דין זה בהם. הבית יוסף¹³ חולק וסובר שלא מחלקים, הפסוק הוא רק סמך בעלמא ודין סמיכת גאול"ת הוא עצמאי לחלוטין.

שורש המחלוקת נוגע בשאלתנו השניה. אם אנו סוברים שכל תפילה חייבת בגאולה לפנייה, הרי שאין שום חילוק בין יר"ט לשבת. הגאולה היא צורך עקרוני לתפילה. לעומת זאת, אם אנו סוברים ששאלת מילוי הצרכים היא המוקד ומכוח זה נחלק בין יום חול לשבת, הרי שהגדרנו בעצם שדין סמיכת גאול"ת כדאי לשם בקשת מילוי הצרכים.

סמיכת גאולה לתפילה – ערבית

ביאור מחלוקת ריב"ל ור' יוחנן:

ריו"ח וריב"ל¹⁴ נחלקים בשאלת סמיכת גאול"ת בערבית:

דאמר רבי יוחנן: איזהו בן העולם הבא? - זה הסומך גאולה לתפילה של ערבית. רבי יהושע בן לוי אומר: תפלות באמצע תקנום. במאי קא מפלגי? אי בעית אימא קרא, אי בעית אימא סברא. אי בעית אימא סברא, דרבי יוחנן סבר: גאולה מאורתא נמי הוי, אלא גאולה

¹¹ עיין שם תודי"ה אבוה דשמואל שנחלקו בשאלה האם מדובר שם בסוגיה שהאמוראים התפללו קודם שהגיע זמן קי"ש או אחרי שהגיע זמנה (עלות השחר). ראה גם לקמן הסברנו בדעת הרמב"ם המתאים לשיטת תוס' ולא לרש"י.

¹² אור זרוע סי' י"ד - הובא בהגהות אשר"י סי' מ.

¹³ בית יוסף סי' קי"א ד"ה וכתובי.

¹⁴ ברכות ד'.

מעלייתא לא היא אלא עד צפרא; ורבי יהושע בן לוי סבר: כיון דלא היא אלא מצפרא, לא היא גאולה מעלייתא. ואיבעית אימא קרא - ושניהם מקרא אחד דרשו, דכתיב: (דברים ו') בשכבך ובקומך, רבי יוחנן סבר: מקיש שכיבה לקימה - מה קימה קריאת שמע ואחר כך תפלה, אף שכיבה נמי קריאת שמע ואחר כך תפלה; רבי יהושע בן לוי סבר: מקיש שכיבה לקימה - מה קימה קריאת שמע סמוך למטתו, אף שכיבה נמי קריאת שמע סמוך למטתו.

מחלוקת ר' יהושע בן לוי ור' יוחנן כפולה:

א. האם קריאת שמע של ערבית נאמרת לפני (ר' יוחנן) או אחריה (ריב"ל).

ב. ר' יוחנן טען שלא מספיק להקדים את ק"ש לתפילה, אלא שיש להצמידה לתפילת העמידה.

הגמ' מביאה שני לימודים להסבר מחלוקת ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי [איבעית אימא קרא ואיבעית אימא סברא]. הלימוד מהקרא מלמד על המחלוקת הראשונה, והלימוד מסברא נדרש כדי ללמד על השניה. נראה ששורש מחלוקתם נעוץ בשאלת היסוד. האם המוקד הוא התפילה או הגאולה.

לריב"ל היה חשוב עניין יצירת הסימטריה במיקומה של הגאולה בסדר היום (בקצוות סמוך לקימה ולשכיבה), ואם כן ניתן לומר בשיטתו שדין סמיכת גאול"ת (הנוהג בשחרית) הוא צורך הגאולה. לעומתו סובר ר' יוחנן שודאי במוקד עומדת הדאגה לתפילה. משום כך, בין בשחרית ובין בערבית אנו נסמוך גאולה לתפילה.

הקשיים בשיטת ר' יוחנן:

להלכה נטיית הראשונים לפסוק כר' יוחנן, שהרי הברייתא מסייעת לו. פסיקה זו כר' יוחנן העמידה את הראשונים בפני שתי קושיות:

המנהג המקובל בזמנם - זמננו סותר את דינו של ר' יוחנן. הראשונים נהגו לומר אחרי ברכת השכיבה את פסוקי "ויראו עיננו", וכן נוהגים עד היום לומר חצי קדיש המפסיק בין הגאולה לבין תפילה (מה שא"כ בשחרית).

הגמ' בברכות¹⁵ מביאה את מחלוקת האמוראים הידועה האם תפילת ערבית היא רשות או חובה. להלכה קיי"ל שתפילת ערבית היא רשות, ואם כך תעלה השאלה מהו היחס בין פסיקה זו לבין שאלת סמיכת גאול"ת בערבית.

בראשונים ישנם שלושה כיוונים מרכזיים המתמודדים עם שאלה זו:

¹⁵ כ"ז:

- א. מחלוקת - לא פוסקים כר' יוחנן בערבית.
 ב. יישוב - המנהג מתאים לפסיקה כר' יוחנן.
 ג. חילוק - יש לחלק בין אופי דין סמיכת גאול"ת בערבית לבין אופיו בשחרית.
 ונסביר מעט בהרחבה את השיטות:

מחלוקת רב עמרם גאון והתוס':

לדעת רב עמרם גאון¹⁶, כיון שפוסקים שתפילת ערבית היא רשות, ממילא לא שייך דין סמיכת גאול"ת (כלומר פוסקים עקרונית שלא כר' יוחנן). רב עמרם הבין שדברי ר' יוחנן הם נגזרת של מ"ד תפילת ערבית חובה. הנ"מ העולה מפסיקתו היא שאין צורך להיזהר מלספר בין גאולה דערבית לשמונה עשרה.
 התוס' חולק עליו וסובר שר' יוחנן קבע שיש לסמוך גאולה לתפילה ערבית אפילו אם תפילת ערבית רשות.
 הראשונים הסוברים כדעת התוס', יבארו שעניין הפוסקים והקדיש אינו הפסק כיון שאמירתם מהווה 'גאולה אריכתא'.
 דברי התוס' טעונים הסבר: איך אפשר לומר שסמיכת גאול"ת היא חובה בערבית אם עצם התפילה היא רשות? על כורחנו לבאר שאם רוצה אדם להתפלל – הוא חייב להתפלל כתיקונה על פי כל צרכי התפילה, ולכן צריך שיסמוך גאול"ת.
 בניגוד לתוס' הבין רב עמרם גאון שדין הסמיכה הוא צורך הגאולה, ואפילו אם רוצה להתפלל אינו חייב לסמוך כי אין חובה לסמוך לגאולה תפילה שאינו חייב בה.

שיטת הרשב"א:

לרשב"א בתשובתו דרך חדשה¹⁷. אמנם פוסקים כר' יוחנן שחייבים לסמוך גאול"ת גם בערבית, אך כיון שתפילת ערבית היא רשות, שונה אופי החיוב בערבית מאופי החיוב בשחרית. אופי החיוב בשחרית אוסר להפסיק בדיבור, ואילו אופי החיוב בערבית מחייב רק להסמך (כלומר, הקפדה על הסדר: ק"ש ואחר כך ערבית), אך אפשר להפסיק בדיבור¹⁸.

¹⁶ מחלוקת רב עמרם והתוס' מובאת בתוד"ה דאמר ר' יוחנן (ד.י.).

¹⁷ תשובות הרשב"א ח"א סי' רצ"ג.

¹⁸ ראה לקמן שני דינים בהבנת הדין על פי הגרי"ד סולובייצ'יק.

גדר הדין – לאיזו גאולה יש לסמוך את התפילה?

הראשונים דנו בריש מסכת ברכות במנהג להתפלל ערבית מבעוד יום כשעדיין לא הגיע זמן צאת הכוכבים. לרוב הראשונים (למעט דעת ר"ת) המדובר הוא שעדיין לא הגיע זמן ק"ש. ואם כך תעלה השאלה: האם הגאולה (ברכות ק"ש) הנאמרת לפני זמנה מועילה לעניין דין סמיכת גאול"ת. ומצאנו שתי מחלוקות ראשונים חשובות בעניין זה:

מחלוקת רש"י ור"ח עם רה"ג:

לדעת רב האי גאון - יש להתפלל מבעוד יום ולקרוא ק"ש וברכותיה בזמן אחרי צאת הכוכבים (סמיכת גאול"ת אינה חובה במצב זה).

לדעת רש"י ור"ח - קורין ק"ש וברכותיה מבעוד יום כדי לסמוך גאולה לתפילה.

נראה לבאר שלשיטת רש"י סמיכת גאול"ת היא חובה, ואפילו אם מדובר בגאולה שלא בזמנה (ק"ש שלא יוצא בה ידי חובה), זהו צורך התפילה בכל עת שתהיה.

לעומתו, סובר רב האי גאון, שדין סמיכת גאול"ת תלוי בהכרח בגאולה הצמודה לקריאת שמע, שיוצא בה ידי חובה. ברור שלשיטתו דין סמיכת גאול"ת הוא צורך בגאולה. אין צורך לסמוך תפילה לגאולה שלא בזמנה. וגם בערב כשיגיע זמנה ויקרא ק"ש בברכותיה - כבר פקע החיוב, כיון שכבר התפלל מבעוד יום.

ניתן לסכם ולומר: נחלקו רב האי גאון ורש"י ביסוד הדין האם הוא צורך בגאולה (רה"ג) או צורך התפילה (רש"י).

מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בתפילת ליל שבת:

בדומה למחלוקת רש"י ורה"ג נחלקו הרמב"ם והראב"ד¹⁹ האם ראוי להתפלל בליל שבת ערבית מוקדמת תוך ויתור על סמיכת גאולה (של ק"ש בזמנה) לתפילה:

המתפלל תפלה קודם זמנה לא יצא ידי חובתו וחוזר ומתפלל אותה בזמנה, ואם התפלל תפלת שחרית בשעת הדחק אחר שעלה עמוד השחר יצא, ויש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה, וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת לפי שתפלת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, ובלבד שיקרא ק"ש בזמנה אחר צאת הכוכבים. /השגת הראב"ד/ ויש לו להתפלל וכו'. כתב הראב"ד ז"ל /א"א/ אין ראוי לעשות כן אלא לצורך שעה והלא צריך לסמוך גאולה לתפילה.

¹⁹ פ"ג מחלי תפילה הי"ז.

יסוד פסיקת הרמב"ם הוא על בסיס מה שמספרת הגמ' בברכות²⁰ על רב דצלי של שבת בערב שבת ור"א דצלי של מוצאי שבת בשבת. הרמב"ם פסק כמותם לכתחילה. הראב"ד הבין שמנהגם שנוי במחלוקת וכיון שפוסקים שצריך לסמוך גאול"ת גם בערבית – הרי שאין אנו פוסקים כמותם אלא לצורך שעה.

על פניו, נראה שמחלוקת הרמב"ם והראב"ד מקבילה למחלוקת רב האי גאון ורש"י בהתאמה. אולם, הבנה זו אינה נכונה, משום שבמקומות אחרים משתמע שהרמב"ם התייחס לדין סמיכת גאול"ת כדין חובה (ואפילו בערבית), ואם כך יש לבאר אחרת את מחלוקת הרמב"ם והראב"ד.

הסתירה ברמב"ם ויישובה:

הרמב"ם פסק ביחס לסוגיה בדף ל. (שלא כאבואה דשמואל), שמתפלל מיושב ובלבד שיסמוך גאול"ת. כמו כן פוסק הרמב"ם שיש לסמוך גאול"ת גם בערבית²¹. מנגד, פוסק הרמב"ם, כפי שראינו לעיל, שבליילי שבת ניתן לוותר על סמיכת גאול"ת. שני פסקי הרמב"ם נראים כסותרים.

הלח"מ מחלק בין תפילת שחרית לערבית ומבאר שהרמב"ם חזר בו מפסיקתו שסמיכת גאול"ת היא חובה גם בערבית. ברם, הסברו של הלח"מ נראה דחוק.

הסבר אפשרי אחר הוא שהרמב"ם סבר שלצורך מצווה (=קבלת שבת) אפשר שלא לסמוך גאול"ת²². הסבר זה קשה משום שהרמב"ם התיר להקדים את התפילה גם במוצ"ש ושם לא שייכת מצווה, מה גם שהרמב"ם סתם ולא התנה או נימק את דינו בצורך מצווה.

אשר על כן, מבאר בעל ה'קהילות יעקב' את דברי הרמב"ם באופן אחר²³. הרמב"ם סבר שאכן דין סמיכת גאול"ת הוא חובה אך ורק כששני החיובים בפני עצמם מוטלים עליו. אם חיוב הגאולה אינו מוטל עליו בשעת התפילה – הרי שאין צורך לסמוך גאול"ת. הראיה המובהקת לכך היא תפילת מנחה. זהו צורך התפילה לסמוך לה את הגאולה שאדם חייב בה. כיון שכך בתפילת ליל שבת מוקדמת כשעדיין לא הגיע זמן ק"ש- גאולה – לא חל עדיין דין סמיכת גאול"ת.

²⁰ כ"ז.

²¹ רמב"ם חלי תפילה פי"ז הי"ח.

²² כך הבינו תר"יי (תלמידי ר' יונה) במנהגו של רב. עיין תר"יי ד"ה ירב צליי י"ח: בדפי האלפס.

²³ קהילות יעקב ברכות ס"ב ב'.

לאור הנ"ל נראה שמחלוקת הרמב"ם והראב"ד שונה ממחלוקת רב האי גאון ורש"י. לדעת שניהם יסוד סמיכת גאול"ת הוא צורך התפילה וממילא הוא דין חובה, אלא שנחלקו מה ניתן ללמוד מכך שמצאנו תפילות (מנחה, מוסף ונעילה) ללא סמיכת גאול"ת. הרמב"ם הבין שבכל תפילה שאין בזמן אמירתה חיוב בפועל של ק"ש וברכותיה לא יהיה דין סמיכת גאול"ת אפילו אם באופן כללי שייכת היא לק"ש. הראב"ד הבין שאך ורק בתפילות שמעיקרא לא תוקנו בזמן ק"ש וברכותיה (כמו מנחה) לא חל הדין. למעט תפילת ערבית שהקדמתה לא תפטור מדין סמיכת גאול"ת.

שני דינים בסמיכת גאול"ת (הרב סולובייצ'יק)

הגרי"ד סולובייצ'יק²⁴ מבאר שישנם שני דינים בסמיכת גאול"ת:
 דין א' - 'גאולה' ו'תפילה' הן שתי קטגוריות שונות. ק"ש וברכותיה עוסקות במלכות ה' בעוד התפילה עוסקת בבקשת צרכיו של האדם. יש להסמך את הגאולה לתפילה כהכנה לתפילה. הסבר זה מקביל להסברנו לעיל שדין הסמיכה הוא צורך התפילה.
 דין ב' - 'גאולה' ו'תפילה' נכללות בקטגוריה אחת. המגמה של שתיהן היא קבלת עול מלכות שמים. קבלת עול מלכות שמים בנויה משני רבדים: א. הכרזה על מלכות ה' (ק"ש וברכותיה). ב. בקשת צרכים מאת ה'. שכן בכך אנו מביעים את העובדה שהקב"ה מנהיג את העולם. הסבר זה מקביל להסבר שזהו צורך הגאולה. כדי להשלים עול מלכות שמים יש להוסיף את מימד הבקשה.

על יסוד ניתוח זה מבאר הגרי"ד שקיים הבדל בין תפילת שחרית לתפילת ערבית. בתפילת שחרית שני הדינים קיימים ואילו בתפילת ערבית קיים רק דין א'.

בתפילת ערבית, שהיא רשות, מתקיים דין א' משום שגם תפילת רשות זקוקה להכנה. ברם, דין ב' אינו מתקיים משום שתפילת רשות איננה יכולה להצטרף לקטגוריה אחת עם ק"ש וברכותיה.

על ידי ניתוח זה יבואר דין ההפסק האפשרי בין גאולה לתפילה בערבית. אמנם שיחה בטלה אסורה גם בשחרית וגם בערבית, שכן היא פוגעת בהכנה של הגאולה לתפילה.

²⁴ שיעורים לזכר אבא מארי ח"ב עמודים לה-נו.

לעניין אמירת קדיש ו"יראו עיננו" – ניתן להפסיק הפסקות אלו רק בערבית, שבה ה'תפילה' וה'גאולה' אינן מהוות קטגוריה אחת. מה שאין כן בשחרית, שבה חל גם הדין השני- שתפילה וגאולה אמורות להוות קטגוריה אחת, ולא ניתן לומר דבר ביניהן (ואפילו קדיש).

סיכום

דרך שאלת היסוד האם דין סמיכת גאול"ת הוא צורך התפילה (דין בתפילה) או צורך הגאולה בארנו מחלוקות ראשונים חשובות בסוגיה זו: מקור הדין; רשות או חובה; חיוב הסמיכה ביר"ט ושבת; האם יש חובה לסמוך בתפילת ערבית שהיא רשות ושאלת הסמיכה בגאולה שלא בזמנה - תפילת ערבית מוקדמת בחול ובשבת.

כמו כן ראינו (רשב"א בתשובות) שישנן שיטות שחילקו מהותית בין תפילת שחרית לערבית בעניין אופי הסמיכה. בעקבות שיטה זו חידש הרב סולובייצ'יק שבתפילת שחרית שני המימדים קיימים: גם צורך הגאולה וגם צורך התפילה, ואילו בערבית קיים רק המימד של צורך התפילה. אבחנה זו מבארת מדוע בערבית ניתן להפסיק בקדיש בין גאולה לתפילה, מה שאין כן בשחרית.